

РОЗВИТОК АКСІОЛОГІЧНОГО СКЛАДНИКА ІСТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ШКОЛЯРІВ ЗА ДОПОМОГОЮ ПИСЕМНИХ ДЖЕРЕЛ

Бочуля Максим,

здобувач вищої освіти першого рівня
гуманітарного факультету
Хмельницької гуманітарно-педагогічної
академії
e-mail: maksikbochulia86@gmail.com

Науковий керівник: **Гамрецька Галина,**
кандидат філософських наук, доцент
кафедри суспільних дисциплін
Хмельницької гуманітарно-педагогічної
академії

Формування аксіологічної компетентності школярів виступає однією з пріоритетних задач сучасної освіти, особливо в контексті вивчення історії України. Під аксіологічною компетентністю науковці розуміють «здатність учня формулювати версії й оцінки історичного руху і розвитку» [3, с. 26]. Її проявом є вміння пояснювати, порівнювати, узагальнювати та критично оцінювати історичні факти і діяльність особистостей з позиції загальнолюдських та національних цінностей; оцінювати різні версії і думки про історичні події, явища та процеси.

Шкільна історія забезпечуватиме розвиток в учнів аксіологічних умінь за умови, якщо її змісту притаманні такі ознаки, як-от: гуманістичність, полікультурність, багатоаспектність, альтернативність тощо. На нашу думку, усі ці вимоги до змісту історичної освіти забезпечує не лише авторський текст шкільних підручників, але більшою мірою – писемні джерела, розміщені в них. Адже історичні документи виступають не лише джерелом знань, але й носіями цінностей, світоглядних орієнтирів та етичних дилем різних історичних періодів. Завдяки аналізу таких матеріалів учні набувають навичок розрізнення понять добра і зла, справедливості й несправедливості, а також розвивають здатність до формування власних ціннісних позицій. Інтеграція історичних документів у навчальний процес сприяє поступовому розвитку критичного мислення, здатності до глибокого аналізу і тлумачення джерел, а також зміцненню громадянської свідомості.

Проблема розвитку аксіологічної компетентності школярів за допомогою історичних документів є актуальною і з теоретичної, і з практичної точки зору. Її висвітлення знаходимо в дослідженнях таких

науковців, як-от: К. Баханов, В. Власов, Н. Гупан, Д. Лисянська, В. Мисан, О. Пометун, Г. Фрейман, О. Шлом та ін.

Мета тез полягає у висвітленні значущості застосування писемних джерел як компонента підручника історії в розвитку аксіологічного складника історичної компетентності учнів в класах НУШ.

З метою виявлення аксіологічного потенціалу писемних джерел, вміщених у підручниках історії, використано метод контент-аналізу, тобто якісно-кількісний метод вивчення документів, який характеризується об'єктивністю висновків і строгістю процедури та полягає у квантифікаційній обробці тексту з подальшою інтерпретацією результатів.

Об'єктами контент-аналізу обрано три підручники історії для класів НУШ: «Вступ до історії України та громадянської освіти» (5 клас, І. Щупак та ін.), «Досліджуємо історію і суспільство» (6 клас, О. Пометун та ін.), «Історія України» (7 клас, О. Пометун та ін.).

Контент-аналіз був спрямований на виявлення кількості історичних документів та їх різновидів. Зокрема, встановлено, що у підручнику для 5 класу нараховується 13 документів, тоді як у підручнику для 6 класу їх уже 26. Найбільша кількість документів є у підручнику з історії для 7 класу – 63 одиниці. Таке співвідношення кількості документів засвідчує врахування авторами підручників вікових особливостей школярів.

За змістом і функціональним призначенням документи поділяються на дві основні категорії: наративні та актові. Як наголошує Д. Лисянська, історичні документи слугують не лише джерелом достовірних фактів, а й виступають важливим інструментом формування ціннісних орієнтацій у школярів. Різноманітність класифікації таких документів – від офіційних державних актів до художньої літератури – дає змогу інтегрувати їх у навчальний процес для розвитку різних аспектів аксіологічної компетентності учнів. У контексті уроків історії ці матеріали дозволяють здобувачам освіти пережити «пульс історії», сприяючи формуванню емоційно-ціннісного ставлення до подій минулого. Використання документальних джерел сприяє засвоєнню не лише окремих фактів, але й ключових понять та закономірностей суспільного розвитку, які стають основою для формування стійких ціннісних орієнтирів. Важливість ціннісно-сислової функції історичних документів полягає в тому, що вони забезпечують досвід емоційно-ціннісних взаємин, невід'ємний для всебічного розвитку аксіологічної компетентності. Етапи роботи з такими джерелами, зокрема первинний аналіз та інтерпретація, сприяють одночасно формуванню критичного мислення та здатності до обґрунтованого оцінювання. Важливою складовою роботи з документами є врахування авторства, ступеня достовірності та історичного контексту, що дозволяє забезпечити об'єктивність у формуванні ціннісних суджень [2, с. 41].

Залучення учнів до роботи з історичними джерелами розпочинається вже в 5 класі, коли школярі освоюють базові принципи аналізу джерельного матеріалу та засвоюють його значення для розуміння минулого. У підручнику «Вступ до історії України та громадянської освіти» [8] подано 10 актових і 3 наративні документи.

Прикладом роботи з формування аксіологічних умінь під час аналізування актового документа у 5 класі може слугувати застосування Акта проголошення незалежності України. Вважаємо, що цей документ не лише історичний факт, а й дзеркало ключових цінностей українського народу. Аналізуючи Акт, учні мають змогу усвідомити значення таких понять, як незалежність, свобода, демократія та право на самовизначення. Розгляд історичного контексту проголошення незалежності сприяє кращому розумінню причин прагнення українців до створення власної держави, а також усвідомленню викликів, з якими їм довелося зіткнутися. Робота з текстом Акта дозволяє розвивати критичне мислення: учні вчаться аналізувати зміст, визначати ключові слова та ідеї, висловлювати власні думки й формулювати висновки. Завдяки Акту школярі починають розуміти, що незалежність – це не просто політичний статус, а й велика відповідальність за майбутнє країни. Цей історичний документ демонструє зв'язок між минулим і сьогоденням, показуючи, як традиційні цінності впливають на життя сучасних українців. Вивчення змісту Акта сприяє формуванню патріотизму та гордості за свою державу. Адже він містить універсальні цінності, значущі для кожного, незалежно від національної приналежності. Обговорення цього документа допомагає школярам зрозуміти, що боротьба за незалежність – це тривалий процес, який вимагає залучення та активної позиції кожного громадянина [8, с. 21].

У підручнику інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство» [4] виявлено 19 наративних та 7 актових документів. Це свідчить про зміну співвідношення між типами джерел порівняно з підручником для 5 класу. Завдання, спрямовані на осмислення нового матеріалу, як підкреслює О. Пометун, часто супроводжуються історичними документами представленими у навчальних підручниках. Ці завдання мають особливе значення для формування аксіологічної компетентності школярів. Залучення історичних джерел у підручниках з історії України для учнів 6 класу дає можливість безпосереднього ознайомлення з минулим, сприяє аналізу подій та допомагає учням розвивати навички критичного мислення, необхідні для формування власних суджень. Формування аксіологічної компетентності, у свою чергу, сприяє оцінюванню історичних явищ та подій крізь призму загальнолюдських цінностей, таких як справедливість та людська гідність. Завдання, що супроводжують документи, орієнтовані на змістовний аналіз

джерел, висловлення індивідуального ставлення та проведення порівняльного аналізу отриманих фактів [5, с. 69].

Як вважає Н. Гупан, підручники інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство» для 6 класу вирізняються своїм інноваційним підходом до викладання матеріалу. Структурування тексту на основний та додатковий рівні, які містять історичні документи, визначення та пояснення, сприяє глибшому засвоєнню інформації учнями. Особливо значущим є те, що історичні документи подаються як окремі джерела знань, що стимулює розвиток критичного мислення в школярів. Завдання, пов'язані з аналізом і інтерпретацією цих документів, допомагають учням формувати власні висновки, а також забезпечують розвиток їхньої аксіологічної компетентності. Це, своєю чергою, сприяє формуванню ціннісного ставлення до історичної спадщини. Такий підхід перетворює історію на цікавий і захопливий предмет для шестикласників, виходячи за межі простого набору фактів. Крім того, інтегрований курс сприяє формуванню цілісного розуміння суспільства та його розвитку, допомагаючи учням краще усвідомлювати взаємозв'язок між минулим і сучасним [1, с. 176].

Розміщені у підручнику закони Хаммурапі слугують чудовим прикладом історичного документа, що відображає суворість законів того часу та визначає відповідальність за різні види шкоди. У першому розділі зазначено, що корабельник несе повну відповідальність за втрату судна і вантажу, якщо подія стала наслідком його дій. Наступний норматив стосується випадків прориву греблі, де власник зобов'язаний компенсувати збитки, пов'язані із знищенням урожаїв. У третьому та четвертому положеннях простежується жорсткість покарань: за крадіжку і неналежне виконання будівельних робіт, які спричинили смерть, передбачалося суворе відшкодування аж до смертної кари. Окремий випадок включає страту за укривання втікачів. Подальші положення закріплюють принцип відплати «око за око, зуб за зуб» у випадках завдання фізичних ушкоджень, хоча до рабів і синів застосовувалися ще суворіші покарання. Ба більше, навіть відносно невеликі провини, такі як удар долонею, супроводжувалися накладенням штрафу. Ці законодавчі приписи яскраво свідчать про пріоритетність захисту приватної власності, забезпечення безпеки та підтримання соціальної ієрархії в суспільстві Стародавнього Вавилону [4, с. 78–79].

Аналіз підручника «Історія України» [6] для 7 класу показав переважання наративних джерел над актовими. Із 63 розглянутих документів лише 3 належать до категорії актових, що свідчить про акцент на розповідному підході в поданні матеріалу. Серед наративних джерел домінують уривки з літописів, а саме «Повісті врем'яних літ», яка відіграє ключову роль у розумінні середньовічної історії України. Значна кількість фрагментів цього літопису (20) підкреслює його важливість для вивчення

періоду Русі-України. Водночас Галицько-Волинський і Київський літописи представлені менш широко, що свідчить про їхню специфічну функцію в підручнику.

Зосередження на наративних джерелах може сприяти розвитку уяви та формуванню в учнів здатності до емпатії. Проте це потребує додаткового внесення елементів критичного аналізу, щоб запобігти поверхневому сприйняттю матеріалу. Недостатня представленість актових джерел обмежує можливості школярів для формування чіткого розуміння юридичних і адміністративних аспектів історичних процесів.

О. Шлома визначає два основні методологічні підходи до роботи з історичними джерелами: інформаційний та критичний. Інформаційний метод концентрується на вилученні фактологічних даних із документа, тоді як критичний підхід, поширений у західних дослідницьких традиціях, спрямований на оцінку достовірності джерела та його походження. Обидва підходи є суттєвими для формування історичного мислення та розвитку самостійності учнів, а їхній вибір обумовлюється навчальними цілями уроку. Зокрема, для учнів 7 класу частіше рекомендується інформаційний підхід, який слугує ефективним інструментом для розвитку аналітичних і оціночних навичок, а також засвоєння базових умінь з історичного аналізу та інтерпретації. Оскільки історична наука спирається на свідчення минулого, робота з історичними джерелами займає центральне місце в розумінні історичних процесів і явищ. Використання таких матеріалів сприяє не лише глибшому осмисленню минулого, але й формуванню ключових історичних компетенцій у семикласників, роблячи минулі події зрозумілими і доступними для їхнього сприйняття [7, с. 89].

Важливим джерелом інформації про правові норми та суспільні відносини Русі-України є уривки з «Руської Правди», які розміщені у підручнику для 7 класу. Перша стаття визначає право на помсту за вбивство, передбачаючи передачу цього права родичам загиблого. Якщо ж помста була неможливою, встановлювалася грошова компенсація у розмірі 40 гривень. Це свідчить про ключову роль кровної помсти в тогочасному суспільстві та одночасні спроби її обмежити шляхом впровадження штрафів. У статтях 11, 12, 14 і 15 чітко прописані розміри компенсацій за вбивство осіб різного соціального статусу. Наприклад, за вбивство княжого служителя, кухаря чи конюха передбачався штраф у 40 гривень, тоді як за вбивство огнищанина зі статусом вищого рівня сума штрафу становила 80 гривень. Ці положення ілюструють ієрархічну структуру суспільства, де соціальний статус визначав розмір відшкодування за завдану шкоду. Цікаво, що за вбивство ремісника або ремісниці встановлювалася плата у 12 гривень, натомість за смерда чи холопа – лише 5 гривень, а за рабину – 6 гривень. Такі правила

підкреслюють різницю у ставленні до представників окремих соціальних шарів. Крім того, у «Руській Правді» визначалася цінність майна: наприклад, княжий кінь оцінювався у 3 гривні, тоді як кінь смерда – у 2 гривні. Вивчення цих статей сприяє глибшому розумінню тогочасної системи цінностей, нерівності у суспільстві та правових відносин. Аналіз подібних документів дозволяє учням 7 класу зануритися в історичний контекст, розвивати критичне мислення та краще усвідомлювати еволюцію правових норм і суспільних принципів [6, с. 57].

Висновки. Отже, аналіз підручників з історії для 5–7 класів засвідчив поступове збільшення кількості історичних документів від одного класу до наступного, що відображає ускладнення змісту навчального матеріалу. Використання різних типів джерел, таких як актові та наративні документи, сприяє розвитку аксіологічної компетентності учнів, допомагаючи їм краще осмислити цінності та суспільні відносини минулих епох. Завдання, що супроводжують ці матеріали, орієнтовані на вдосконалення критичного мислення й навичок аналізу історичних подій. Важливою складовою є інтеграція історичних документів у навчальний процес, що дозволяє учням не лише запам'ятовувати факти, але й формувати цілісне уявлення про історичні явища та їхній зв'язок із сучасністю.

У шкільних підручниках історії пропонується широкий набір документальних матеріалів, які висвітлюють багатоманітні аспекти національної історії, починаючи з княжої доби й до сьогодення. Їх систематичний аналіз дозволяє учням побачити еволюцію цінностей українського суспільства та зрозуміти їхній вплив на сучасні реалії. Окрім того, вивчення історичних документів сприяє вихованню патріотизму, формуванню поваги до культурно-історичної спадщини та усвідомленню фундаментального значення прав людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гупан Н. М. Запитання у підручнику «Досліджуємо історію і суспільство» як інструмент розвитку критичного мислення учнів 5–6 класів. Педагогічна думка. 2023. С. 174–177.
2. Лисянська Д. С. Методика використання історичних документів на уроках історії України. Теорія та методика навчання суспільних дисциплін. 2017. № 1(6). С. 40–43.
3. Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. Компетентісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: методичний посібник. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с.
4. Пометун О. І., Ремех Т. О. Досліджуємо історію і суспільство: підруч. інтегр. курсу для 6 кл. закл. заг. серед. освіти. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2023. 256 с.
5. Пометун О. І. Методика роботи з підручниками в інтегрованому курсі «Досліджуємо історію і суспільство». Педагогічна думка. 2023. С. 68–70.
6. Пометун О. І., Дудар О. В., Гупан Н. М. Історія України: підруч. для 7 кл. закл. заг. серед. освіти. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2024. 207 с.
7. Шлома О. В. Використання практичних робіт на уроках історії. Сучасні виклики української освіти: теоретичні засади та практичні рішення в педагогічній діяльності. 2024. № 86. С. 86–92.

Актуальні проблеми історичної науки та освіти у дослідженнях молодих 525
учених

8. Щупак І. Я., Бурлака О. В., Піскарьова І. О., Посунько А. С. Вступ до історії України та громадянської освіти: підручник для 5 кл. закл. заг. серед. освіти. Київ: Орion, 2022. 207 с.